

SAVREMENE PENOLOŠKE TENDENCIJE - O KONCEPTU PROCJENE RIZIKA I POTREBA*

Ljeposava Ilijić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Razvoj savremenog društva i opšti trendovi globalizacije, doveli su do razvoja novih ideja i prakse u oblasti krivično pravnog sistema i penologije. Nova penologija, kako se često naziva u literaturi, dovela je do napuštanja dotadašnjeg koncepta resocijalizacije na kojem se temeljilo kažnjavanje, pristup počinocu i praksa postupanja, i prelaska na savremene forme kažnjavanja koje odlikuje drugačija politika upravljanja zatvorima i pristup počinocima krivičnih djela. Moralni aspekt kažnjavanja, sveden je na racionalnu procjenu sagledavanja troškova, koristi, efekata preduzetih intervencija. Koncept procjene rizika i potreba, naglašava identifikaciju, klasifikaciju i usmjeravanje ka adekvatnom obliku tretmana i programa postupanja počinioce, a na osnovu nivoa utvrđenog rizika, u cilju njegove redukcije i zaštite društva. Ovaj rad ima za cilj da analizira promjene koje su nove penološke tendencije proizvele u praksi postupanja sa osuđenim licima, instrumente procjene na osnovu rizika i potreba, ali i njihove prednosti i nedostatke.

KLJUČNE RIJEČI: nova penologija / osuđenici / procjena rizika i potreba / OASys

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E mail: lelalela_bgd@yahoo.com

UVOD

Posljednjih decenija prošlog vijeka nastale su brojne promjene u penološkoj teoriji i praksi, a rezultat su promjena u shvatanju svrhe kažnjavanja, ali i neuspjeha dotadašnjeg koncepta resocijalizacije počinitelaca krivičnih djela. U teorijskim okvirima se sve češće postavlja pitanje da li zatvori uopšte mogu obavljati ulogu popravljanja i resocijalizacije osuđenih ili oni obavljaju samo ulogu kažnjavanja. Od sedamdesetih godina prošlog vijeka u većini zapadnih zemalja i kod nas na udaru kritike našao se koncept resocijalizacije jer ne daje očekivane rezultate ili drugim riječima, ne utiče na smanjenje stope kriminaliteta i recidivizma. Ipak treba biti oprezan prilikom donošenja oštrog suda o konceptu resocijalizacije, jer neuspjeh koji se pripisuje ovom konceptu, rezultat je i nedosljedne primjene principa resocijalizacije, izostanka dobrih programa postupanja, ali i neadekvatnog sprovođenja u praksi dobrih teorijskih postavki pomenutog koncepta.

S druge strane, tehnološki razvoj i napredak na području upravljanja društvenim sistemima, pomjera fokus interesovanja sa etičkog i moralnog konteksta problema kazne zatvora ka obezbjeđivanju bezbjednosti društvene zajednice, zatvorskog sistema kao i društva u cjelini. Takođe, savremena penološka teorija i praksa nastoji da ograniči izricanje i primjenu zatvorske kazne, posebno kada su u pitanju kratke zatvorske kazne, koje s jedne strane postaju besmislene, jer za kratko vrijeme ne mogu dovesti do pozitivnih promjena u ličnosti prestupnika, a sa druge strane iziskuju i znatne materijalne troškove države. Problemi vezani za efikasnost i uopšte postojanje kratkih zatvorskih kazni, danas su na neki način riješeni uvođenjem i primjenom sistema alternativnih krivičnih sankcija. Međutim, zatvorska kazna i dalje ostaje kao jedno od važnih načina reagovanja društva prema počiniocima krivičnih djela, ali pristup počiniocu kao i koncept postupanja, drastično se promjenio u odnosu na dosadašnji pristup realizovan kroz koncepciju resocijalizacije i popravljanja prestupnika.

Nova penologija, kako se često naziva u stručnoj literaturi, usmjerena je ka analizi, prihvatanju i smanjenju rizika kao načina identifikacije delinkventovih kriminogenih potreba, a sve u cilju izbora adekvatnih programa postupanja koji taj rizik treba da umanje. Na taj način, država kažnjavanjem nastoji da smanji rizike koji postoje u modernom društvu, uspostavljajući, kroz novi

pristup kako prestupniku tako i upravljanju zatvorskim sistemom, odgovarajuću razvnotežu između zatvorskih troškova i društvene koristi¹.

PROCJENA POTREBA I RIZIKA –PRAKTIČNE IMPLIKACIJE

Praktične implikacije novog penološkog pristupa u praksi se ogledaju kroz drugačiji pristup upravljanju zatvorskim sistemima², višestrukoj klasifikaciji unutar zavoda, kao i programima postupanja koji su zasnovani na osnovu procjene rizika i potreba osuđenika.

Novi pristup upravljanju zatvorskim sistemima podrazumjeva efikasno upravljanje zatvorom kao institucijom, u kojoj se naglasak stavlja upravo na upravljanje, a ne kao do tada na stranu društvenih odnosa i sistem izdržavanja kazne. Takođe, potencira se i prikupljanje što većeg broja informacija koje će omogućiti donošenje najboljih odluka za proces izvršenja zatvorske kazne odnosno za pojedince i grupe koji predstavljaju poseban rizik. Višestruka klasifikacija unutar zavoda podrazumjeva klasifikaciju po više kriterijuma i to: prema polu, uzrastu, stepenu obezbjeđenja, zdravstvenom stanju, prema vrsti programa, prema kapacitetu, ranijoj osuđivanosti, dužini kazne, obrazovnim potrebama, stepenu rizika i sl.³ Savremene tendencije u penološkoj praksi, ukazuju na praksu kako izgradnje zatvora malih kapaciteta, tako i izbjegavanje izricanja zatvorske kazne, u slučajevima gdje je to moguće i primjenu alternativnih sankcija, kako bi se izbjegli svi negativni efekti koje zatvorska kazna i zatvaranje nosi sa sobom. Novu penološku praksu karakteriše i usmjerenost ka procjeni rizika i potreba prestupnika. Ovakav pristup temelji se na ideji što bolje klasifikacije osuđenih lica na osnovu njihovih potreba i stepena kriminogenog rizika, u cilju izbora što adekvatnijeg programa postupanja, koji će pomoći u ublažavanju ako ne u potpunom neutralisanju određenih rizika.

¹ Detaljnije u Stevanović, Z. (2009a) *Upravljanje zatvorima*, Revija za kriminologiju i krivično pravo, Srpsko udruženje za krivično pravnu teoriju i praksu i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2/09, Vol. 47. Beograd.

² U literaturi često nazvan menadžerski pristup koji nije baziran na dotadašnjem naglašavanju etičkog, moralnog i prevaspitnog elementa zatvorske kazne, već se usmjerava ka racionalnim elementima upravljanja zatvorom kao društvenom strukturom, ali i efikasnijim upravljanjem finansijskim troškovima funkcionisanja zatvora.

³ Detaljnije u: Stevanović, Z. (2006) *Mogućnosti i ograničenja izgradnje savremenog zatvorskog sistema*, U: Radovanović, D. (Ur.) *Novo krivično zakonodavstvo:dileme i problemi u teoriji i praksi*, 581-589, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.

PROMJENE U PRISTUPU OSUĐENIM LICIMA I INSTRUMENTI PROCJENE RIZIKA

Aspekt nove orijentacije, kao što je već napomenuto u prethodnom dijelu rada, podrazumjeva i izmjenjen pristup osuđenom licu, drugim riječima, podrazumjeva napuštanje ranijeg koncepta tradicionalne metode studije slučaja i prelazak na različite metodologije rada usmjerene ka procjeni potreba osuđenog lica i rizika za buduće kriminalno ponašanje.

Tradicionalnim sloganom "savjetuj, pomaži i prijatelji se" na kojem se bazirao odnos stručno lice-osuđeno lice, oslanjalo se na sticanje povjerenja koji su ključni za strategiju terapije, njeno vođenje i rehabilitaciju (Vanstone, 2004: prema Fitzgibbon, 2009). Počinilac je viđen kao lice kome je potrebna pomoć, a razumjevanje biografije, kao i društvenih okolnosti koje su dovele do kriminaliteta, polazna tačka za strategiju koja će omogućiti da počinilac reorganizuje svoje kriminogeno ponašanje.

U poslednjoj deceniji, ovaj odnos radikalno je promjenjen. Učinilac se vidi samo kao rizik od kojeg društvo treba da se zaštiti. U cilju identifikacije kriminogenih rizika i potreba osuđenih lica, razvijeni su brojni instrumenti procjene, među kojima je najpoznatiji OASys (*The Offender Assessment System*) (Home Office, 2002).

OASys kao sistem procjene rizika i potreba počinilaca krivičnih djela, ima ključnu ulogu u efikasnoj praksi brojnih evropskih zemalja, a nastao je u Engleskoj. Ovaj razvijeni sistem procjene učinilaca krivičnih djela na osnovu rizika i potreba, postao je nezaobilazan instrument rada Nacionalne probacione službe Engleske i Velsa (*National Probation Service*). Osim što predstavlja glavni oblast saradnje između dva servisa (zatvorske i probacione službe), ujedno i pruža zajednički okvir za procjenu učinioaca na osnovu koje ga usmjerava ka odgovarajućim intervencijama (Mair, Burke, Taylor, 2006).

OASys je dizajniran da:

1. Procjeni kolika je vjerovatnoća da će počinilac ponovo izvršiti krivično djelo;
2. Identifikuje i klasifikuje osnovne potrebe (uključujući lične karakteristike, kognitivne i bihevioralne probleme i socijalno ponašanje);
3. Procjeni rizik od povrjeđivanja (sebe, drugih osuđenika, osoblja, zajednice);
4. Pomaže upravljanju rizikom od povrjeđivanja;
5. Procjenjuje i nadzire planove tretmana;

6. Ukazuje na potrebu da daljim specijalizovanim procjenama;
7. Pokazuje kako se počinitelj mijenja u periodu supervizije (nadzora)/ izdržavanja kazne (Home Office, 2002).

Klasifikacija i tretman osuđenika u odnosu na rizik i potrebe, danas je značajan aspekt rada sa osuđenim licima u penološkoj praksi. Instrumenti procjene rizika i potreba osuđenih, koji čine sastavni dio svih razvijenih, savremenih intervencija u području pravosuđa u zemljama zapadne Evrope, Sjedinjenih Američkih Država, Australije i Novog Zelanda, ima i temeljan cilj, određen kroz predikciju recidivizma (Ricijaš, 2010). Sastoji se iz 13 odjeljaka koji svestarno identifikuju potrebe i ispituju faktore koji stručnom licu ukazuju na eventualnu vezu sa rizikom od ponovnog izvršenja krivičnog djela. Na kraju svakog odjeljka procjenjuje se rizik i uticaj ispitanih faktora na ponovno vršenje krivičnih djela (rizik za pojedinca, druge osuđenike i zajednicu), a ukupan rizik na osnovu skora, procjenjuje se kao nizak, srednji ili visok.

Brojna istraživanja pokazuju da je kriminalna istorija najbolji prediktor budućih krivičnih djela. Osim detaljnih podataka o istoriji krivičnog djela, OASys sistem je usmjeren i ka prikupljanju najvažnijih podataka, kao što su: istorija prekršaja i trenutni prekršaji, socijalni i ekonomski faktori, obrazovanje (nivo obrazovanja, potrebe za obrazovanjem), mogućnosti zapošljavanja, finansijska situacija, smještaj (dostupnost, kvalitet i uticaj na rizik) socijalni odnosi (kvalitet odnosa sa drugim ljudima, porodične odnose), način života, zloupotreba droga i alkohola (obim i vrstu zavisnosti), razmišljanje i ponašanje (odnos prema socijalnim problemima), stavove, emocionalno blagostanje (u kojoj mjeri emocionalni problemi utiču na rizik od recidiva) i dr. (Home Office, 2002).

Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije je Direktivom, u februaru 2013. godine, definisao svrhu, pravni okvir i proceduru za primjenu *Upitnika za procjenu rizika i potreba* u kazneno popravničkim zavodima u Republici Srbiji. Na taj način, standardizovana verzija OASys sistema uvedena je u praktičnu primjenu na našim prostorima. Upitnik za procjenu rizika predstavlja osnov za rad službenika za tretman ali i osnov svih daljih aktivnosti prema osuđenom. On omogućava sveobuhvatnu analizu psihološkog, pedagoškog, kriminološkog i socijalnog funkcionisanja osuđenog, koja se vrši u cilju procjene rizika, kapaciteta za promjene i specifičnih potreba osuđenog. *Upitnik za procjenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog*, koja se koristi u našim zatvorskim ustanovama, sadrži 14 odjeljaka koji daju sveobuhvatne podatke o: krivičnom djelu, kriminalnom dosijeu, stavu osuđenog prema krivičnom djelu, uslovima stanovanja osuđenog, porodičnim i bračnim odnosima, obrazovanju i obuci, odnosu prema radu i zapošljavanju, raspolaganjem prihodima, životnom stilu i

socijalnim kontaktima, zloupotrebi alkohola, droga, psihološkim faktorima, ponašanju prema drugima, načinu razmišljanja.

Fokusiranje na kriminogene potrebe kao osnova procjene rizika je u potpunosti u skladu sa kretanjima u socijalnom i penološkom radu, u kojima se na osnovu ponašanja prestpnika određuje vrsta intervencije, a ne na osnovu uzroka tog ponašanja, procjenjuje se način na koji prestupnici upravljaju svojom agresijom, više nego utvrđivanjem uzroka koji su doveli do agresivnog ponašanja (Lancaster, Lumb, 2006).

PREDNOSTI I NEDOSTACI INSTRUMENTATA ZA PROCJENU RIZIKA I POTREBA

Napuštanje ranijeg koncepta studije slučaja i prelazak na nove metode procjene rizika i potreba počinioca, dalo je povoda za veći broj kritika i pitanja. Kao najvažnija pitanja, nametnula su se: da li uspješna primjena sistema procjene učinioaca na osnovu rizika i potreba, pretpostavlja postojanje vještina koje imaju stručni radnici koji su radili na studiji slučaja (umjesto koje su i projektovani); da li stručnjaci imaju tendenciju da preuveličaju nivo rizika, te da na taj način, počinioca upute ka neadekvatnim oblicima tretmana; koje su to prednosti a koji nedostaci novog sistema koji su uočili stručni radnici; (Fitzgibbon, 2007).

Instrumenti, kao što je OASys, mogu djelovati kao dopuna tradicionalnim vještinama vođenja studije slučaja, ali i uticati na dosljednost u njihovoj primjeni. To se uklapa u 4 osnovna principa (dosljednost, posvećenost, kontinuitet, konsolidacija) koje su preporučene od strane *National Offender Managment model (NOMS)* (Home office, 2005). Stručnjaci koji primjenjuju OASys moraju biti u stanju da shvate značaj osuđenikovih potreba, ali i biti u mogućnosti da daju prioritet određenim vrstama intervencija, naročito ako se radi o osuđennicima sa mentalnim poremećajima ili smetnjama, kako bi efikasno pratili i smanjili rizik odgovarajućim programima intervencije. Robinson (Robinson, 2005) naglašava da, iako je manja mogućnost da podstakne stručnost u pojedinim oblastima, generički model (studije slučaja) je bio cjenjeni i po tome što je omogućavao stručnim radnicima sticanje iskustva sa različitim kategorijama prestupnika, ali i da vide uticaj sopstvenog rada na prestupnike. Ipak, neki autori (Kemshall, 2003) staju u odbranu savremenih formi procjene prestupnika, navodeći kao argument, da su instrumenti procjene jednostavno dizajnirani da izdvajaju pojedince prema riziku i upućuju ka adekvatnim programima, a efikasna primjenu ovih

instrumenata ipak bi bilo poželjno i postojanje posebnih vještina rada, kao što su one neophodne za studiju slučaja.

Druga kritika savremenih instrumenata procjene prestupnika na osnovu rizika, odnosi se na podatak da su oni projektovani za korišćenje na grupama tj. populacijom prestupnika. To znači da oni ne mogu da daju tačne prognoze rizika u pogledu pojedinca, jer rezultat registrovan kod jednog prestupnika na različitim skalama za procjenu rizika, samo pokazuje da prestupnik pripada grupi koja ima statističku vjerovatnoću za određenu vrstu ponašanja. Da li će se ta osoba i stvarno tako ponašati, pitanje je individualne procjene ili ocjene stručnog radnika (Horsfield, 2003). Rješenje ovoga problema leži u upoznavanju svakog pojedinačnog prestupnika. U tom slučaju, poznate greške u analizi rizika, pripisivanje karakteristika grupe, pojedincu koji joj pripada će biti izbjegnute, u suprotnom, zaista postoji opasnost od preuveličavanja rizika (Kemshall, 2003).

Istraživanje koje je imalo za cilj da ispita stavove stručnih radnika o sistemu procjene rizika i potreba počinioca (Mair, Burke, Taylor, 2006) ukazuje na različita mišljenja. Oko polovine ispitanika smatra da je instrument sveobuhvatan, detaljan, dobar za procjenu rizika, ali i da pomaže u fokusiranju na faktore iz prošlosti počinioca, koji inače lako mogu da promaknu. On prikuplja sve relevantne informacije o osuđenom licu, od njegovog smještaja i zapošljavanja do zloupotrebe droga, a u pogledu procjene rizika, omogućava potpunu analizu, naglašava oblasti koje zahtjevaju posebnu pažnju i usmjerava ka najboljim vrstama intervencija.

S druge strane, oni koji ne dijele ovo mišljenje, kao najveće nedostatke navode to što ovaj instrument zahtjeva previše vremena, te da je preopširan i nefleksibilan. Takođe, kao najveći nedostaci, stručni radnici su istakli i to da misle da je dobar za kategorije visoko rizičnih prestupnika, kao i da se detaljno fokusira na manje bitne podatke iz prošlosti (Mair, Burke, Taylor, 2006), ali i da skale za procjenu rizika umanjuju profesionalnost i diskreciju stručnjaka, te da su one sirovi instrumenti koji klasifikuju prestupnike u unaprijed definisane grupe (Aubrey, Hough, 1997). Kao osnovni rezultat pomenutog istraživanja, i pored određenih negativnih komentara, ističe se pozitivna ocjena stručnih radnika o sistemu procjene rizika i potreba prestupnika. Navedeni negativni komentari mogu biti objašnjeni i početnim otporom prema promjenama, neiskustvom stručnih radnika, ali i malim protokom vremena od prve upotrebe instrumenta (Fitzgibbon, 2007).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Posljednjih decenija se sve više koristi izraz "nova penologija" koja zastupa mišljenje da je danas moderno kažnjavanje usmjereno na upravljanje rizicima i da se bitno razlikuje od nekadašnjeg shvatanja kažnjavanja (Stevanović, 2009b). Put od "stare" ka "novoj" penologiji, podrazumjeva je pomjeranje interesovanja sa pojedinca prema grupama prestupnika i sa tretmana na menadžment. Ideja da se problem kriminaliteta može eliminisati ili staviti pod kontrolu je napuštena, a pažnja pomjerena sa individualnog krivca na generalnu politiku usmjerenu ka tipovima i obimu kriminalnog ponašanja (Soković, Vasiljević-Prodanović, 2007). Ta nova shvatanja u penološkoj teoriji, dovela su i do drugačijeg pristupa prema počiniocima krivičnih djela u penološkoj praksi. Raniji koncept resocijalizacije, iako ne u potpunosti napušten, ipak je ustupio mjesto novom konceptu reintegracije prestupnika. Promjene su vidljive i u odnosu prema počiniocima krivičnih djela. Savremeni instrumenti procjene prestupnika, prema riziku i potrebama, klasifikuju počinioce u različite kategorije, prema kojima će biti primjenjeni različiti oblici tretmana i programa postupanja, u cilju eliminacije rizika i smanjenja stepena opasnosti po društvenu zajednicu.

Sfera interesovanja pomjerena je sa dijagnoze i tretmana individue, ka identifikaciji, klasifikaciji i upravljanju neposlušnim grupama razvrstanim prema stepenu društvene opasnosti (Soković, Vasiljević-Prodanović, 2007).

REFERENCE

- (1) Aubrey, R. & Hough, M. (1997) *Assessing Offenders' Needs: Assessment Scales for the Probation Service*. Home Office Research Study 166. London: Home Office.
- (2) Fitzgibbon, D. (2007) Risk analysis and the new practitioner, Myth or reality? *Punishment Society* 2007; 9; 87
<http://pun.sagepub.com/cj/content/abstract/9/1/87>
- (3) Home Office-Briefing (2002) *National probation Service for England and Wales, Enforcement, Rehabilitation and Public Protection*, March, 2002.
- (4) Home Office (2005) *The NOMS offender management model*. London: Home Office (NOMS Offender Management Workstream Team).
- (5) Horsfield, A. (2003) Risk assessment: Who needs it? *Probation Journal* 50(4): 374–9.

- (6) Kemshall, H. (2003) *Understanding risk in criminal justice*. Maidenhead: Open University Press.
- (7) Lancaster, E. Lumb, J. (2006) The Assessment of Risk in the National Probation Service of England and Wales, *Journal of Social Work* 6(3): 275–291
- (8) Mair, G., Burke, L., Taylor, S., (2006) The worst tax form you've ever seen'? Probation Officers' views about OASys, *Probation Journal*, 2006, 53:7, <http://prb.sagepub.com/content/53/17>
- (9) Robinson, G. (2005) 'What works in offender management?' *The Howard Journal*, 44(3): 307–18.
- (10) Ricijaš, N. (2010) *Instrumenti procjene kriminogenih rizika i potreba u probaciji*, III Hrvatski kongres socijalnih pedagoga, Zagreb
- (11) Soković, S., Vasiljević-Prodanović, D. (2007) Nova penologija-stara praksa sa novim imenom, *Socijalna misao*, Vol.14. br.1. 127-135;
- (12) Stevanović, Z. (2006) Mogućnosti i ograničenja izgradnje savremenog zatvorskog sistema, U: Radovanović, D. (Ur.) *Novo krivično zakonodavstvo:dileme i problemi u teoriji i praksi*, 581-589, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova;
- (13) Stevanović, Z. (2009a) Upravljanje zatvorima, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Srpsko udruženje za krivično pravnu teoriju i praksu i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2/09, Vol. 47. Beograd;
- (14) Stevanović, Z.(2009b) Efekti institucionalnog tretmana u radu sa osuđenim licima i prevencija kriminala, U: Blagojević, M., Stevanović, Z. (ur.) *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija*; 149-160, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

MODERN PENOLOGICAL TRENDS- ABOUT CONCEPT RISK AND NEED ASSESSMENT

The development of modern society and the general trend of globalization, have led to the development of new ideas and practices in the criminal justice system and penology. The new penology as it is often called in the literature, led to the abandonment of the earlier concept of resocialization in which the punishment was based, approach to offender treatment and practice, and the transition to moder forms of punishment which are characterized by different policy approach to prison management, and different access to prisoners. The moral aspect of the punishment was reduced to a rational assessment of the understanding of the costs, benefits, effects of interventions. The concept of risk and needs assessment, emphasizes the identification, classification and routing to the appropriate form of treatment and treatment programs

Zbornik IKSI, 1/2013 – Lj. Ilić
„Savremene penološke tendencije-o konceptu procjene rizika i potreba”,
(str. 167-176)

perpetrators, based on the level of identified risk, aimed at its reduction and the protection of society. This paper aims to analyze the changes that the new penology tendencies produced in practice the treatment of prisoners, assessment instruments based on risk and need, and their advantages and disadvantages.

*KEYWORDS: new penology / convicts / risk and needs
assessment / OASys*